

Nationaal
Psychotrauma
Centrum

Onderzoeksagenda voor Joods Nederland

Verantwoording totstandkoming
onderzoeksagenda

Inhoud

Inhoud.....	2
Voorwoord.....	3
1. Inleiding.....	5
1.1 Doelstelling.....	6
1.2 Aanpak.....	6
Inventarisatiefase.....	6
Rondetafelgesprekken.....	7
2. Uitvoering.....	8
2.1 Inventarisatie.....	8
2.2 Rondetafelgesprekken.....	14
Van discussiepaper naar onderzoeksagenda.....	15
3. Product: Onderzoeksagenda.....	18
Thema's onderzoeksagenda.....	18
4. Slotwoord.....	19
Bijlagen.....	20
1. Overzicht deelnemers interviews en rondetafelgesprekken.....	20
2. Overzicht Literatuur Inventarisatiefase.....	21

Voorwoord

Kort nadat ik begon als directeur-bestuurder van JMW in januari 2021, heb ik JMW getekend als een huis: met een dak, verschillende kamers, en een fundering: De twee kamers worden gevormd door de hulp- en dienstverlening enerzijds, en Joods leven anderzijds, beide onder hetzelfde dak van kwaliteit van leven voor iedereen met een Joodse achtergrond. Kennis en expertise vormen de fundering van de activiteiten van JMW, zowel op het gebied van hulp- en dienstverlening als op het gebied van hedendaags Joods leven. In deze metafoor van het huis schuilt het fundamentele belang van onderzoek naar hedendaags Joods leven, en daarmee ook het belang van het ontwikkelen en tot uitvoering brengen van deze onderzoeksagenda: Onderzoek stelt ons in staat om in onze hulpverlening en activiteiten zo goed mogelijk aan te sluiten bij de doelgroep en een positieve impact te kunnen maken op het welzijn van Joden in Nederland.

De Joodse gemeenschap is een bijzonder diverse gemeenschap, en JMW beoogt een organisatie te zijn binnen Joods Nederland waar al die verschillen een plek kunnen krijgen. Voor JMW is het belangrijk om ervoor te zorgen dat iedereen – ongeacht geslacht, culturele of religieuze achtergrond, seksuele geaardheid, gezondheid, opleidingsniveau en leeftijd – in Joods Nederland de weg kan vinden. Onderzoek naar de diversiteit binnen Joods Nederland is essentieel om ervoor te zorgen dat iedereen een plek vindt waar hij of zij zich thuis kan voelen en dat er aan behoeftes kan worden voldaan. Behoeftes veranderen door de tijd heen, niet alleen op individueel niveau, maar ook op collectief en generationeel niveau. Juist onderzoek kan die veranderingen goed in kaart brengen.

Het huis van JMW staat niet op zichzelf, maar bevindt zich in een dorp, omringd door allerlei andere organisaties met verschillende doelstellingen en expertises op het gebied van Joods leven. Samenwerking over de gehele breedte van Joods Nederland is cruciaal om deze onderzoeksagenda tot leven te laten komen. Ik hoop dat zowel maatschappelijke organisaties als de wetenschap, en andere, bijvoorbeeld culturele en educatieve organisaties, een gezamenlijke verantwoordelijkheid zullen nemen hierin. Om samenwerking te laten slagen moeten we de mensen over wie we het hebben, de doelgroep, als vertrekpunt nemen. De mensen, Joden in Nederland, en hun behoeftes, zijn centraal en leidend in wat we doen. Deze overwegingen klinken door in de vijf thema's van de onderzoeksagenda.

Ik hoop dat Joods Nederland de onderzoeksagenda met open armen zal ontvangen en deze zich eigen zal maken. Laat het een startsein zijn voor een goed gesprek, gerichte acties, nieuwe samenwerkingen en verrijkende inzichten. JMW zal een jaar na de publicatie van deze onderzoeksagenda een bijeenkomst faciliteren voor eenieder die zich wil inzetten voor hedendaags Joods leven in het kader van de onderzoeksagenda, om de voortgang van activiteiten en mogelijk nieuwe plannen gezamenlijk door te spreken.

Het brengt mij als directeur-bestuurder van JMW veel voldoening om te zien hoeveel mensen zich hebben ingezet om dit project inhoudelijk te verrijken. Uit de inbreng en de deelname van de vele onderzoekers en vertegenwoordigers van zorg- en welzijnsorganisaties, blijkt een enorme betrokkenheid, zonder welke deze onderzoeksagenda niet tot stand had kunnen komen. Daar wil ik iedereen heel hartelijk voor bedanken.

De toekomst bouwen we samen, en hopelijk is met de onderzoeksagenda daarvoor een belangrijke steen gelegd.

Margo Weerts

Directeur-bestuurder JMW

1. Inleiding

JMW biedt sinds 1946 maatschappelijke hulp- en dienstverlening aan de Joodse gemeenschap in Nederland, en heeft decennialang kennis en praktijkervaring opgedaan in het werken met de doelgroep. Ook meer dan 75 jaar na de Tweede Wereldoorlog is het werk van JMW onverminderd belangrijk voor de doelgroep, maar de wensen en behoeften van Joden in Nederland zijn aan verandering onderhevig. Daarom is het van belang om meer wetenschappelijk onderbouwde kennis over Joods-zijn in Nederland vandaag de dag te krijgen. Met verdiepend inzicht in, en zorgvuldig begrip van de veelzijdigheid van Joodse gemeenschappen in Nederland, kan JMW zich op een toekomstbestendige wijze blijven inzetten voor de zorg aan en het welzijn van Joden in Nederland.

Vanuit die achtergrond is JMW met ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld een project gestart om met onderzoekers en Joodse zorg- en welzijnsorganisaties een onderzoeksagenda samen te stellen. Tijdens dit project zijn vijf onderzoeksthema's over hedendaags Joods leven in kaart gebracht in de Onderzoeksagenda voor Joods Nederland.

JMW is geen onderzoeksinstituut en zal in de toekomst zelf geen onderzoek uitvoeren. Daarentegen wil JMW met deze onderzoeksagenda als tastbaar initiatief, graag een rol vervullen als aanjager en verbinder van onderzoek. Met de onderzoeksagenda hoopt JMW onderzoek te stimuleren dat het maatschappelijk werk, het waarborgen van hulp aan en welzijn van Joodse Nederlanders in de toekomst zal ondersteunen. Deze onderzoeksagenda leent zich voor allerlei soorten samenwerkingen die door JMW actief gestimuleerd zullen worden: zowel tussen onderzoekers van verschillende organisaties en expertises, als tussen onderzoekers en zorg- en welzijnsorganisaties.

Het project is uitgevoerd door ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld, in samenwerking met JMW. De Onderzoeksagenda voor Joods Nederland is een onderdeel van het project 'JMW Kennis voor de toekomst' en is gefinancierd door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

1.1 Doelstelling

De doelstelling van de onderzoeksagenda is tweeledig.

- Wetenschappelijk en beleidsmatig onderzoek naar hedendaags Joods leven **stimuleren**. Gedegen onderzoek draagt bij aan het borgen en verbeteren van de kwaliteit van zorg en hulp aan en ondersteuning van Joodse Nederlanders en daarmee aan het welzijn van de Joodse gemeenschap.
- Wetenschap en zorg- en welzijnsorganisaties **verbinden**. Met de agenda wil JMW samenwerking en uitwisseling tussen de academische wereld en zorg- en welzijnsorganisaties aanjagen. Om die reden is ervoor gekozen om de agenda samen met zowel onderzoekers vanuit verschillende expertises en vakgebieden als met vertegenwoordigers van Joodse zorg- en welzijnsorganisaties samen te stellen.

1.2 Aanpak

Inventarisatiefase

Bij aanvang van het project is door onderzoekers van ARQ een inventarisatie gedaan van lopend en afgerond onderzoek naar Joodse thema's in Nederland. Bij deze inventarisatie is met name gekeken naar de onderzoekers en organisaties die zich in Nederland bezighouden met Joodse thema's, en welke onderzoeksvragen in eerdere onderzoeken zijn gesteld. De inventarisatie had ten doel in grote lijnen in kaart te brengen welke thema's vaak terugkeren, waar de inhoudelijke accenten liggen, en welke organisaties en onderzoekers zich met onderzoek naar Joodse thema's bezighouden. Tijdens deze inventarisatie is geen uitputtende analyse gemaakt van de resultaten van de betreffende onderzoeken. Ook is geen systematisch overzicht gemaakt van de onderzoeksliteratuur rondom Joodse thema's.

Tijdens deze verkenning van het onderzoeksveld zijn ook interviews gehouden met individuele onderzoekers die zich bezighouden met Joodse thema's. Het betrof onderzoekers die veelvuldig in de inventarisatiefase naar voren kwamen, omdat ze bijvoorbeeld veel hadden gepubliceerd. Tijdens deze individuele gesprekken werden onderzoekers gevraagd naar trends in het eigen onderzoeksgebied, en

ook waar er volgens hen de komende jaren meer onderzoek naar zou moeten worden gedaan. In deze interviews is ook gevraagd naar internationale trends in onderzoek naar hedendaags Joods leven. De samenstellers van de onderzoeksagenda hebben zich mede door deze interviews met onderzoekers laten informeren over de trends, wensen en verwachtingen met betrekking tot onderzoek naar hedendaags Joods leven.

Als afronding van de inventarisatiefase is een tekst geschreven met een overzicht van de bevindingen die diende als discussiepaper voor de daaropvolgende rondetafelgesprekken. Het doel van dit paper was om in grote thematische lijnen nieuwe vragen op te roepen bij de deelnemers van de rondetafelgesprekken, en hen na te laten denken over mogelijke hoofdlijnen of hoofdthema's in onderzoek naar hedendaags Joods leven. Het discussiepaper bleek een effectief startpunt van gesprek tijdens beide rondetafelgesprekken.

Rondetafelgesprekken

Tijdens de twee digitale rondetafelgesprekken die in november 2020 plaatsvonden, waren onderzoekers en vertegenwoordigers van Joodse zorg- en welzijnsorganisaties aanwezig. Tijdens deze sessies gingen zij onder leiding van de toenmalige directeur van JMW en een onderzoeker van ARQ met elkaar in gesprek over toekomstig onderzoek naar Joodse thema's.¹ In deze gesprekken werd gereageerd op het discussiepaper, en kwamen veel onderzoeksthema's en -vragen naar voren die kunnen bijdragen aan het welzijn en de veerkracht van Joods Nederland. Ook is tijdens deze gesprekken reeds verkend of er potentiële samenwerkingen mogelijk zijn voor toekomstige onderzoeksprojecten. Tijdens beide sessies kwam een vruchtbare en positieve uitwisseling tot stand. Verderop in dit rapport (onder 2.2. Rondetafelgesprekken), wordt inhoudelijk ingegaan op de reacties op het discussiepaper tijdens de rondetafelgesprekken en hoe deze gesprekken hebben geleid tot de opstelling van de onderzoeksagenda.

¹ Zie bijlage 1 voor een lijst met alle deelnemers van de rondetafelgesprekken en hun functie en expertise

2. Uitvoering

2.1 Inventarisatie

Tijdens de inventarisatiefase is een werkdocument bijgehouden welke organisaties in Nederland en daarbuiten zich met hedendaags Joods leven bezighouden. Ook specifieke onderzoekers, hun publicaties, en lopende en afgeronde onderzoeksprojecten zijn in dat document bijgehouden en gebundeld.² Uit de inventarisatie bleek dat onderzoek naar hedendaags Joods leven in Nederland zich concentreert rondom enkele thema's. Hieronder leest u het discussiepaper zoals die tijdens de afronding van de inventarisatiefase is samengesteld, en zoals deze is opgestuurd naar de deelnemers van de rondetafelgesprekken.

Joods leven vandaag de dag

Discussiepaper Onderzoeksagenda JMW Freyda³ & ARQ

Hoe goed kennen we de Joodse gemeenschap in Nederland? Wat houdt Joodse Nederlanders vandaag de dag bezig en wat betekent Joods-zijn in 2020? JMW Freyda wil onderzoek naar onderbelichte thema's in hedendaags Joods leven in Nederland stimuleren om het welzijn van de gemeenschap in de toekomst te kunnen waarborgen.

Onderzoek naar Joods leven in Nederland is verspreid over een breed palet aan thema's. Van religie, cultuur en identiteit tot Hebreeuws en geschiedenis. Deze traditionele thema's zijn sinds de jaren '60 van de vorige eeuw in toenemende mate een onderdeel geworden van 'Joodse studies'.⁴ Ook wordt er bijvoorbeeld sociaal wetenschappelijk en demografisch onderzoek gedaan naar de Joodse gemeenschap, verhoudingen tussen Joden en niet-Joden in de samenleving en de verschijningsvormen van antisemitisme. Op dit moment lopen er ook enkele onderzoeken naar de specifieke zorgbehoeftes die spelen bij de Joodse

² Zie bijlage 2 voor een lijst met relevante literatuur uit de inventarisatiefase.

³ Toelichting op discussiepaper: Sinds 1 januari 2021, een aantal maanden na het afronden van het discussiepaper, gaat de organisatie onder de naam 'JMW' in plaats van 'JMW Freyda'.

⁴ *De stand van de joodse studies in Nederland, 1990-2008. Rapport in opdracht van het Nederlands Genootschap voor Joodse Studiën* (2008), 8.

doelgroep.⁵ Maar er is nog veel wat we niet weten over Joden in Nederland vandaag de dag. Wat zijn de blinde vlekken in onze kennis van de Joodse gemeenschap? Waar moeten we de komende jaren mee aan de slag?

Kennis voor de toekomst

JMW Freyda beoogt in de toekomst een kennis- en expertisecentrum te zijn voor hedendaags Joods leven in Nederland. Om die reden is JMW Freyda met ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld een project gestart om samen met onderzoekers en Joodse maatschappelijke organisaties een onderzoeksagenda samen te stellen. Hierin worden de lacunes in kennis over hedendaags Joods leven geschetst en zullen concrete onderzoeksthema's en -vragen worden geformuleerd waarmee onderzoekers de komende jaren aan de slag kunnen. Niet alleen voor JMW Freyda, maar ook voor andere maatschappelijke organisaties is diepgaander onderzoek naar de Joodse gemeenschap vandaag de dag van belang om in de toekomst een positieve impact te kunnen blijven maken. Mede om die reden is samenwerking tussen de wetenschap en het maatschappelijke veld van grote waarde. JMW Freyda wil met de onderzoeksagenda onderzoek stimuleren, een verbindende rol spelen en het welzijn van de Joodse gemeenschap borgen.

In de eerste fase van dit project hebben onderzoekers van ARQ een inventarisatie gedaan van lopend en afgerond onderzoek met betrekking tot hedendaags Joods leven.⁶ Ook is er in deze fase reeds gesproken met enkele onderzoekers die in de inventarisatie naar voren kwamen. De inventarisatiefase heeft geresulteerd in dit discussiepaper, waarmee we hopen nieuwe vragen op te roepen bij de lezer en op die manier een aanzet te geven tot dialoog. Tijdens groepssessies met onderzoekers en betrokkenen uit het maatschappelijke veld en de zorg, zullen de openstaande vragen en behoeftes zowel op het gebied van inhoudelijke kennis als op het gebied van samenwerking besproken worden. Op basis van de input uit deze sessies zal de onderzoeksagenda concreet worden ingevuld met vragen die van belang zijn met het oog op het waarborgen van Joods welzijn.

Hedendaagse Joodse thema's

Antisemitisme

Zowel op nationaal als op internationaal/Europees niveau wordt er veel onderzoek gedaan naar antisemitisme, met name in de vorm van sociaal

⁵ Bijvoorbeeld het onderzoek naar de toekomstige ontwikkeling van de zorgbehoeftes onder Joden in Nederland, dat op dit moment wordt uitgevoerd door Juliette Schaafsma aan Tilburg University.

⁶ Voor dit discussiepaper is gesproken met Irene Zwiep, Bart Wallet, Juliette Schaafsma, en Judith Frishman.

wetenschappelijk onderzoek. Onderzoek naar antisemitisme wordt in Nederland naast universiteiten, ook uitgevoerd door organisaties zoals de Anne Frank Stichting en het Verwey Jonker Instituut. Op Europees niveau speelt het Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten een grote rol in onderzoek naar antisemitisme. Betekent dit dat er al genoeg onderzoek naar antisemitisme wordt gedaan? Zou dit thema daarom niet moeten worden opgenomen in de onderzoeksagenda? Of moet het thema antisemitisme nader onderzocht worden, maar misschien met een andere benaderingswijze en vanuit nieuwe invalshoeken?

In een onderzoek van 1Vandaag uit 2018 gaf bijna de helft van de ondervraagde Joden aan zich niet vrij te voelen om in Nederland openlijk Joods te zijn vanwege anti-Joodse sentimenten op het internet, in de media en op straat.⁷ Dergelijke onderzoeken bevestigen dat antisemitisme een urgent maatschappelijk probleem is. Het fenomeen antisemitisme kan tegelijkertijd ook als iets gezien worden dat zijn oorsprong heeft buiten de Joodse gemeenschap. Leren we op deze manier de Joden zelf ook beter kennen? Of blijft veel onderzoek naar antisemitisme toch beperkt tot een 'blik van buiten'? Dat zou een gemiste kans zijn.

Kunnen er misschien ook andere vragen aan de Joodse gemeenschap gesteld worden naar aanleiding van het thema antisemitisme? Welke nieuwe inzichten kan onderzoek naar de doorwerking van ervaringen met antisemitisme voor Joden zelf bieden? Wat voor invloed hebben ervaringen met antisemitisme op de persoonlijke beleving van de Joodse identiteit? In het verlengde daarvan zou je je kunnen afvragen in hoeverre Joden in Nederland zich een onderdeel van een minderheid voelen en hoe dat hun beleving van de 'Nederlandse' identiteit beïnvloedt. Kan dergelijk onderzoek naar de belevingen binnen de Joodse gemeenschap als een minderheidsgroep ook inzichten bieden voor het welzijn van andere culturele of religieuze minderheden in Nederland? Wat kunnen we leren als we naar antisemitisme kijken in een bredere context van discriminatie, waarin ook islamofobie en anti-zwart racisme aan bod komen?

Vanuit het kabinet is onlangs de intentie uitgesproken om meer oog te hebben voor de effecten van antisemitisme op Joden in Nederland. In de bestedingsverklaring met betrekking tot de vernieuwde aanpak voor de bestrijding van antisemitisme van medio 2020, staat dat er aandacht moet komen voor: "[...] [H]et vergroten van de weerbaarheid van de Joodse gemeenschap en

⁷ Rozemarijn Lubbe, *1V Opiniepanel Rapport Joden in Nederland*, 26 november 2018.

bewustwording gericht op de impact die antisemitisme kan hebben op individuen, gemeenschappen en de samenleving als geheel.”⁸

Zijn er misschien ook andere redenen dan antisemitisme die eraan bijdragen dat Joden hun Joods-zijn niet openlijk willen uitdragen? Op welke manier geven Joden die hun Joods-zijn niet openlijk uitdragen vorm aan hun Joodse identiteit in de privésfeer? Wat voor effecten heeft het wel of niet openlijk uitdragen van de Joodse identiteit op de verhoudingen binnen de Joodse gemeenschap in Nederland? En welke impact heeft dergelijk onderdrukken of verbergen van de persoonlijke belevingswereld op de mate van integratie en participatie binnen de Nederlandse samenleving als geheel?

Identiteit

In wetenschappelijk onderzoek naar Joodse thema's, maar ook in het Joodse maatschappelijke veld, kan men niet heen om het thema identiteit. Aan identiteit zijn vele elementen verbonden, zoals ook cultuur, religie, geschiedenis en taal. Hoe geven seculiere Joden invulling aan hun 'Joods-zijn'? En hoe gaan gemengd-gehuwde gezinnen om met Joodse tradities? Op welke manieren kunnen Joodse en niet-Joodse feestdagen en tradities naast elkaar bestaan in een gemengd huwelijk en gezin? De Joodse gemeenschap in Nederland is relatief klein en zeer divers.⁹ Het is lastig te spreken van een collectieve 'Joodse identiteit': binding aan het Jodendom kan vele verschillende vormen aannemen.¹⁰

De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog en de Sjoa lijkt een verbindend punt te zijn dat Nederlandse Joden verbindt.¹¹ Daarmee heeft historisch onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog, de nasleep en de herinnering daaraan, ook een indirecte link met hedendaags Joods leven. In welke mate is de Joodse identiteit een weerspiegeling van de herdenkingscultuur in Nederland? Wat betekent deze herinneringscultuur voor het Jodendom in Nederland? Hoe spelen de geschiedenis van en de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog een rol in de identiteitsvorming van Joden? En hoe verhouden Joodse jongeren, de derde en volgende generaties, zich tot dit verleden met betrekking tot hun Joodse identiteit? Hoe zijn de generatielange gevolgen van

⁸ Ollongren, K. H. (2020, 15 juni), Kabinetsaanpak van Discriminatie [Kamerbrief], Bijlage: Overzicht besteding gelden antisemitisme, geraadpleegd van: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/06/15/kamerbrief-over-kabinetsaanpak-van-discriminatie> op 21-10-2020.

⁹ Bart Wallet, 'Tussen marge en centrum. Joden in naoorlogs Nederland' in: Hans Blom, David Wertheim, Hetty Berg en Bart Wallet (red.), *Geschiedenis van de Joden in Nederland* (2017) 407-485, aldaar 481-485.

¹⁰ Hanna van Solinge en Carlo van Praag, *De Joden in Nederland anno 2009 continuïteit en verandering* (2010).

¹¹ Gesprek met Bart Wallet, 29-09-2020.

uitsluiting, onderdrukking en genocide vandaag de dag nog steeds zichtbaar?
Wat doet het met een gemeenschap om te moeten leven met de erfenis van
genocide?

Joden in Nederland zijn tevens een onderdeel van een transnationale
gemeenschap. Internationale Joodse ontwikkelingen, zoals in de Verenigde
Staten en Israël, hebben invloed op Joodse gemeenschappen elders in de
wereld, en dus ook in Nederland.¹² Hoe wordt er in de relatief kleine, Joodse
gemeenschap in Nederland met dergelijke internationale ontwikkelingen
omgegaan? Welke impact hebben internationale gebeurtenissen op de
identiteitsbeleving van Nederlandse Joden? Wat zijn de motieven van Joden in
Nederland om te migreren naar Israël? Welke push en pull-factoren spelen hierin
een rol? Hoeveel remigratie vindt er weer plaats en waarom besluiten mensen
om toch weer terug naar Nederland te komen? Hoe verhouden Israëliëse Joden
in Nederland zich tot Nederlandse Joden?

Onderzoek naar de hedendaagse beleving van identiteit, de Joodse cultuur en
religie, lijkt een belangrijk onderdeel in het leren kennen van de Joodse
gemeenschap. Naast geesteswetenschappelijk onderzoek dat zich richt op
bijvoorbeeld de ontwikkeling en geschiedenis van de Joodse identiteit, cultuur en
religie, wordt er demografisch onderzoek gedaan naar deze thema's in de
huidige tijd. Een voorbeeld hiervan is het onderzoek van het NIDI uit 2009,
waarin onder meer werd onderzocht op welke 'terreinen' Joden de meeste
binding met de Joodse identiteit ervaren.¹³ Zouden we nog meer over de
identiteit van Joden in Nederland vandaag de dag te weten komen als we
resultaten uit sociaal wetenschappelijk onderzoek proberen te verdiepen met
gericht, aanvullend onderzoek vanuit een geesteswetenschappelijke
benadering? Welke vragen kunnen we stellen om inzichten uit dergelijk
demografisch onderzoek nog verder te verdiepen en het begrip van de
hedendaagse ervaringen van de Joodse identiteit te vergroten? Hoe kunnen
sociaal- en geesteswetenschappelijk onderzoek elkaar in deze
onderzoeksagenda ontmoeten en elkaar wederzijds versterken in het agenderen
van de huidige lacunes?

Zorg en Welzijn

In 2020 zijn er enkele onderzoeken van start gegaan waarin een brug wordt

¹² Wallet, 485.

¹³ Hanna van Solinge en Carlo van Praag, 'Nieuw onderzoek onder Joden in Nederland. Continuïteit en verandering', *Demos* (2010), 3.

geslagen tussen wetenschappelijk onderzoek en het Joodse maatschappelijke veld. Twee onderzoeken die we hieronder noemen, richten zich specifiek op zorg en welzijn van Joden in Nederland en zijn geïnitieerd vanuit het Joodse maatschappelijke veld. Daarmee hebben deze onderzoeken een directe link met hedendaags Joods leven.

Aan de Universiteit van Tilburg wordt onderzoek gedaan naar de toekomstige ontwikkeling van de zorgbehoefte binnen de Joodse gemeenschap, geïnitieerd door Stichting De Joodse Invalide en Beth Shalom. Bij Leyden Academy loopt op dit moment onderzoek naar de zorgbehoefte van de naoorlogse generatie, een initiatief van JMW Freyda, Stichting Pelita en Stichting de Basis. Hoewel de resultaten nog gepresenteerd moeten worden, zullen deze onderzoeken ongetwijfeld weer nieuwe, verdiepende vragen oproepen voor toekomstig aanvullend onderzoek met het oog op het welzijn van Joden in Nederland. Welke behoeftes die spelen in het Joodse zorgveld zijn specifiek Joods? En welke rol speelt de Joodse identiteit vandaag de dag in de keuze of men zorg geniet bij een Joodse of niet-Joodse organisatie? Wat voor verschillen zijn hierin te onderscheiden op basis van leeftijd en levensfase waarin Joden in Nederland zich bevinden? Hoe kunnen resultaten uit dergelijk onderzoek ook bijdragen aan kennis over de ontwikkelingen van de zorgbehoeften binnen andere culturele en religieuze gemeenschappen?

Met de blik naar binnen

Is de tijd aangebroken om meer onderzoek te gaan uitvoeren naar de Joodse gemeenschap zelf en de blik wat meer naar binnen te richten? Vertrekend hoogleraar Judith Frishman zegt in *Het Parool* naar aanleiding van de opheffing van de leerstoel Jodendom in Leiden: “Er hoeft evenmin een leerstoel te blijven vanwege het antisemitisme. Je bestudeert de islam ook niet omdat er islamofobie is. Nee, het simpele feit dat Joden hier honderden jaren hebben gewoond, dat Nederland een bijzondere geschiedenis heeft met de Joden, dat is de reden om de gemeenschap te bestuderen.”¹⁴ Maar hoe richten we de blik naar de binnenkant van de Joodse gemeenschap? Moeten we dat vooral zoeken in nieuwe onderzoeksvragen, of misschien ook wel in nieuwe onderzoeksmethodes en samenwerkingen?

¹⁴ Maaïke van Houten, ‘Vertrekend hoogleraar Judith Frishman: ‘Met Joden heeft Nederland nooit goed raad geweten, net als met moslims’, *Het Parool*, 7 september 2020.

De op te stellen onderzoeksagenda heeft mede ten doel samenwerking op het gebied van Joods leven in Nederland tussen (wetenschappelijk) onderzoek en Joodse maatschappelijke organisaties, te stimuleren. Op welke manieren kan er een brug geslagen worden tussen wetenschappelijk onderzoek en de vragen en behoeften die leven binnen de Joodse gemeenschap? Waar liggen de uitdagingen bij het benaderen en betrekken van zowel de Joodse maatschappelijke organisaties, als de Joodse gemeenschap zelf bij onderzoek naar hedendaags Joods leven? Zou een participatieve onderzoeksmethode kunnen zorgen voor meer inzicht in de leefwereld van Joden in Nederland vandaag de dag? Wat zijn de uitdagingen bij het bereiken en betrekken van de Joodse gemeenschap en hoe kunnen die het hoofd geboden worden? Hoe kan samenwerking tussen de academische wetenschap, het maatschappelijke veld en de zorg een positieve invloed hebben op het welzijn van Joden in Nederland?

Tot slot

In de inventarisatie die wij maakten en de gesprekken die we met een aantal van jullie voerden, zijn ons enkele ontwikkelingen, lacunes en behoeften opgevallen die we in dit stuk hebben uiteengezet. Ongetwijfeld speelt er nog veel meer op het gebied van onderzoek naar Joodse thema's, dat in deze discussiepaper niet aan bod is gekomen. In de volgende fase, tijdens de rondetafelgesprekken, hopen we dat experts en onderzoekers op het gebied van Joodse studies en professionals in het Joodse maatschappelijke veld, gezamenlijk invulling zullen geven aan een concrete en uitvoerbare onderzoeksagenda. Door middel van een open dialoog hopen we tijdens deze groepsessies verschillende behoeftes en vragen uit verschillende werkgebieden samen te brengen, allemaal met het oog op het waarborgen van het welzijn van Joden in Nederland.

2.2 Rondetafelgesprekken

Bovenstaand discussiepaper is opgestuurd naar de deelnemers van de rondetafelgesprekken, zodat zij zich konden voorbereiden op de discussie. De twee rondetafelgesprekken vonden plaats op 16 en 24 november 2020. Vanwege de coronamaatregelen hebben de rondetafelgesprekken allebei digitaal plaatsgevonden. Tijdens deze twee rondetafelgesprekken hebben de uitvoerders van het project met in totaal twaalf onderzoekers en vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties gesproken.

Bij de indeling van de twee groepen is erop gelet dat er een goede balans was tussen onderzoekers en vertegenwoordigers van zorg- en welzijnsorganisaties, zodat er uitwisseling kon plaatsvinden tussen beide perspectieven. Tijdens de rondetafelgesprekken hebben de deelnemers een reactie gegeven op het discussiepaper, heeft iedereen een korte pitch gegeven over de drie thema's die in zijn/haar visie niet in de onderzoeksagenda moeten ontbreken, vond onderling uitwisseling en discussie plaats, en zijn mogelijkheden en wensen voor samenwerking besproken.

Tijdens de groepsgesprekken ontstond er een productieve wisselwerking tussen zowel de uitvoerders van het project en de deelnemers, als tussen de deelnemers onderling. De inbreng, adviezen en suggesties uit de rondetafelgesprekken zijn leidend geweest in het uiteindelijke opstellen van de onderzoeksagenda. Hieronder worden de belangrijkste reacties van de deelnemers op het discussiepaper, en ook hun concrete suggesties en aanbevelingen nader toegelicht, om aan te tonen hoe het discussiepaper is geëvolueerd in de uiteindelijke onderzoeksagenda.

Van discussiepaper naar onderzoeksagenda

In de reacties op het discussiepaper, klonk er een breed gedeelde waarschuwing om niet uit te gaan van onbewust aangenomen 'vanzelfsprekendheden' met betrekking tot Joden in Nederland. In het bijzonder werd er gepleit voor een nauwkeurig onderzoek naar wat met 'de Joodse gemeenschap' bedoeld wordt: deze term kan vanwege de pluriformiteit niet zomaar gebruikt worden. Over wie hebben we het hier eigenlijk? Deze opvatting werd breed gedragen door de deelnemers, in beide rondetafelgesprekken. Dit heeft dan ook geresulteerd in het eerste thema van de onderzoeksagenda, met de concrete suggestie om een nauwkeurige basisstudie uit te voeren naar Joden in Nederland anno nu.

Het begrip 'de Joodse gemeenschap' werd bovendien verder geïncrimineerd. Is het begrip 'gemeenschap' wel toereikend? De suggestie werd geopperd, dat men Joden in Nederland wellicht beter zou kunnen beschouwen als een familie van gemeenschappen: die op elkaar lijken maar toch onderling verschillen. Dergelijk onderzoek naar de pluriformiteit onder Joden in Nederland zou meer inzicht kunnen bieden in hoe Joden als groep kunnen worden geduid. Om die reden is er in de onderzoeksagenda ook nadrukkelijk aandacht voor een meer geesteswetenschappelijke benadering van vragen rondom de beleving van en eigen betekenisgeving aan Joodse 'gemeenschap'.

Een andere belangrijke overweging die bijna alle deelnemers tijdens de rondetafelgesprekken aankaartten, was dat voorkomen moet worden dat men zich met een te nauwe blik op institutioneel Joods Nederland richt: daarmee werd bedoeld op Joden die zijn aangesloten bij Joodse instituties, wat ongeveer twintig procent van Joden in Nederland betreft. Deze nauwe blik heeft volgens de deelnemers als risico dat de overige tachtig procent van de Joden in Nederland, die niet institutioneel zijn verbonden aan Joods leven, niet in het onderzoek worden gezien of meegenomen en dat er een te eenzijdige weergave van Joods Nederland wordt neergezet. Er dient expliciet onderzoek te worden gedaan naar Joden die niet zijn aangesloten bij instituties. Dergelijk onderzoek kan inzicht bieden in de vele verschillende vormen waarin het Joods-zijn in Nederland wordt beleefd. Om die reden is er in de onderzoeksagenda aandacht voor identiteitsbeleving, en ook expliciet voor religie en secularisme, en het spectrum daar tussenin.

Een aantal onderzoekers las in het paper een (te) grote nadruk op negatieve elementen van identiteitsbeleving, zoals antisemitisme, de erfenis van de Tweede Wereldoorlog en Joden als minderheidsgroep. De deelnemers gaven aan te willen waken voor een beeld van Joden als slachtoffers en pleitten voor meer nadruk op een positieve benadering van het Joods-zijn. Denk bijvoorbeeld aan een herwaardering van de tradities, en veerkracht ten opzichte van slachtofferschap of Joden als minderheidsgroep. Op basis van deze aanbevelingen is er bij de samenstelling van de onderzoeksagenda op gelet dat de thema's en vragen zo neutraal en inclusief mogelijk zijn geformuleerd, zodat onderzoekers hier per thema hun eigen specifiekere invulling aan kunnen geven.

De deelnemers die vanuit hun betrokkenheid bij een Joodse zorg- of welzijnsorganisatie bij het rondetafelgesprek waren, gaven daarnaast nog expliciet aan behoefte te hebben aan meer inzicht in de wensen, verwachtingen en vereisten van Joodse zorg, voor huidige en toekomstige generaties Joden in Nederland. Hoe gaat men als maatschappelijke organisatie om met de verschillende Joodse identiteiten van cliënten? Hoe kan zorgverlening aan de Joodse gemeenschap anno nu geoptimaliseerd worden? Deze meer beleidsmatige onderzoeksvragen zijn erop gericht om de manieren te onderzoeken waarop Joodse organisaties toekomstbestendig kunnen blijven.

De hierboven genoemde overwegingen die tijdens de rondetafelgesprekken werden geuit, zijn meegenomen bij het opstellen van de onderzoeksagenda. Op basis van alle inbreng tijdens de rondetafelgesprekken, is in deze onderzoeksagenda gepoogd de vijf belangrijkste onderzoeksthema's en -vragen te formuleren, die tevens voldoende ruimte bieden voor eigen invulling door onderzoekers.

**Nationaal
Psychotrauma
Centrum**

De eerste versie van de onderzoeksagenda is voorgelegd aan de deelnemers van de rondetafelgesprekken voor aanvullingen en suggesties. Op die manier is een gedragen onderzoeksagenda voor Joods Nederland tot stand gekomen.

3. Product: Onderzoeksagenda

Mede vanwege de diverse samenstelling van de deelnemers van de rondetafelgesprekken, is ervoor gekozen om in de onderzoekslijnen die hieronder uiteen gezet worden, wetenschappelijk/academisch onderzoek en meer beleidsmatig/toegepast onderzoek niet expliciet van elkaar te scheiden. De onderzoeksthema's lenen zich voor zowel academisch onderzoek, als beleidsonderzoek. In veel gevallen zou juist samenwerking tussen academisch en beleidsonderzoek nieuwe inzichten kunnen opleveren.

Deze onderzoeksagenda pretendeert geen totaalbeeld te schetsen van de lacunes in kennis over hedendaags Joods leven. Ook zijn de thema's niet hard van elkaar te scheiden, en is er overlap en uitwisseling tussen de hoofdthema's mogelijk. Het zijn tevens thema's die dicht bij JMW liggen en van belang zijn om maatschappelijk werk en zorg voor de Joodse doelgroep in de toekomst te kunnen blijven waarborgen. Met het oog op deze doelstelling wordt de samenwerking tussen onderzoekers en zorg- en welzijnsorganisaties dan ook zeer gestimuleerd. Hieronder vindt u de vijf hoofdthema's uit de onderzoeksagenda:

Thema's onderzoeksagenda

1. Onderzoek naar identiteits- en gemeenschapsbeleving
2. Onderzoek naar religie en secularisme
3. Onderzoek naar doorwerking en herinnering WO2
4. Onderzoek naar Joodse maatschappelijke behoeftes
5. Onderzoek naar de psychosociale effecten van antisemitisme

De volledige Onderzoeksagenda voor Joods Nederland is online gratis te downloaden op de websites van JMW en ARQ, en via [deze link](#).

4. Slotwoord

Zoals eerder is genoemd, heeft JMW deze onderzoeksagenda opgesteld met als doel onderzoek naar hedendaags Joods leven te stimuleren. Met deze agenda zijn enkele thema's in kaart gebracht waar volgens onderzoekers en vertegenwoordigers van Joodse zorg- en welzijnsorganisaties, nog veel inzichten in te winnen zijn. Tevens zijn dit onderzoeksthema's die veel kunnen betekenen voor de impact en de effectiviteit van Joodse maatschappelijke organisaties. Deze onderzoeksagenda moet gezien worden als een startpunt voor nieuwe toekomstige samenwerkingen en onderzoeksvorstellen in het kader van hedendaags Joods leven.

Voor het tot leven laten komen van deze onderzoeksagenda, is een brede samenwerking tussen onderzoekers en vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties essentieel. Het samenstellen en voltooien van de onderzoeksagenda is een teken van reeds vruchtbare samenwerking en bereidheid, zowel tussen JMW en ARQ als tussen beide organisaties en de betrokken experts vanuit Joods Nederland. JMW wil in het kader van de onderzoeksagenda graag een rol vervullen als aanjager en verbinder, en een plek waar iedereen terecht kan voor vragen en advies binnen het netwerk. JMW draagt bij aan de totstandkoming van onderzoek door een jaar na de presentatie van de onderzoeksagenda een bijeenkomst te faciliteren voor geïnteresseerden om de voortgang en plannen te bespreken.

Het opstellen van de onderzoeksagenda was een onderdeel van een groter project, 'Kennis voor de toekomst', dat ARQ en JMW gezamenlijk uitvoerden. Eén van de doelstellingen van het overkoepelende project was het stimuleren van samenwerking tussen ARQ en JMW. Bij het opstellen van de onderzoeksagenda hebben de organisaties effectief gezamenlijk geopereerd en wederzijds kennis en kunde uitgewisseld en gebundeld. In toekomst zal deze samenwerking vervolg krijgen door bijvoorbeeld vanuit ARQ aan te sluiten bij de onderzoeksagenda op thema's en onderzoeken die voor ARQ relevant zijn.

Bijlagen

1. Overzicht deelnemers interviews en rondetafelgesprekken

Individuele interviews inventarisatiefase:

Judith Frishman – Emeritus Hoogleraar Jodendom Universiteit Leiden, Voorzitter Commissie voor de Geschiedenis en cultuur van de Joden in Nederland, Bleehe Fellow 2021-2022, St John's College, University of Cambridge

Keith Kahn-Harris – Project Director, European Jewish Research Archive, Institute for Jewish Policy Research (Londen)

Juliette Schaafsma – Hoogleraar *Cultures in interaction*, Tilburg University

Hanna van Solinge – Onderzoeker NIDI

Bart Wallet – Hoogleraar joodse geschiedenis Universiteit van Amsterdam, ook betrokken bij Crescas

Irene Zwiap – Hoogleraar Hebreeuws en Joodse studies Universiteit van Amsterdam, betrokken bij Levisson Instituut en Menasseh ben Israel Instituut.

Rondetafelgesprek 1

Rogier Blocq – Voorzitter CIZ (Centraal Israëlitische Ziekenverpleging) (ten tijde van de rondetafelgesprekken)

Chaya Brasz – Historicus, betrokken bij Levisson Instituut.

Judith Frishman – Emeritus Hoogleraar Jodendom Universiteit Leiden, Voorzitter Commissie voor de Geschiedenis en cultuur van de Joden in Nederland, Bleehe Fellow 2021-2022, St John's College, University of Cambridge

Fedia Jacobs – Psychiater Sinai Centrum

Emile Schrijver – Directeur Joods Cultureel Kwartier, bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het joodse boek Universiteit van Amsterdam

Bart Wallet – Hoogleraar joodse geschiedenis Universiteit van Amsterdam, ook betrokken bij Crescas

Rondetafelgesprek 2

Evy Hochheimer – Secretaris CIZ (Centraal Israëlitische Ziekenverpleging) (ten tijde van de rondetafelgesprekken)

Leo Mock – Docent Judaica aan Tilburg University, adviseur Joodse Zaken bij Beth Shalom

Juliette Schaafsma – Hoogleraar *Cultures in interaction*, Tilburg University

Frank van Vree – Directeur NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (ten tijde van de rondetafelgesprekken), hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam

David Wertheim – Directeur Menasseh ben Israel Instituut

2. Overzicht Literatuur Inventarisatiefase

Beek, S. van, 'Antisemitisme – Moslims en 'de jood'. Eeuwige jodenhaat', *De Groene Amsterdammer* 27 augustus 2014. Blom, J.C.H., Fuks-Mansfeld, R.G. en Schöffner, I. (red.), *Geschiedenis van de Joden in Nederland* (1995)

Blom, J.C.H., Wertheim, D.J., Berg, H., Wallet, B.T (red.), *Geschiedenis van de Joden in Nederland* (2017)

Bossenbroek, Martin, *De Meelstreep* (2001)

Brasz, C. (red.), *In de tenten van Jaäkov: Impressies van 75 jaar Progressief Jodendom in Nederland 1931-2006* (2006)

Ensel, Remco, *Haatspraak. Antisemitisme - een 21e-eeuwse geschiedenis* (2014)

Gans, Evelien en Ensel, Remco (red.), *The Holocaust, Israel and 'the Jew'. Histories of Antisemitism in Postwar Dutch Society* (2016)

Elhayani, D., *Wat betekent Joods-zijn voor je? Een exploratief onderzoek naar de identiteitsbeleving van Joodse jongeren in Nederland* (2019) - (Masterscriptie)

European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), *Experiences and perceptions of antisemitism - Second survey on discrimination and hate crime against Jews in the EU* (2018)

European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), *Antisemitism – Summary overview of the situation of data collection in the European Union 2004-2014* (2015)

European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), *Hate crime recording and data collection practice across the EU* (2018)

Gans, Evelien, *Gojse nijd & joods narcisme : over de verhouding tussen joden en niet-joden in Nederland* (1994)

Houten, van, Maaike, 'Vertrekkend hoogleraar Judith Frishman: 'Met Joden heeft Nederland nooit goed raad geweten, net als met moslims'', *Het Parool*, 7 september 2020

Kristel, Connie (red.), *Polderschouw* (2002)

Kristel, Connie (red.), *Binnenskamers* (2002)

Lindenberg, J. en Van den Eijnde, C., *Rapport Vragen onder de naoorlogse generatie. Verkennend onderzoek naar de hulpvragen en behoeftes onder de naoorlogse generatie* (2021)

Lubbe, Rozemarijn, *Joden in Nederland* (2018), 1Vandaag Opiniepanel Rapport, met CJO en JMW

Mouwes, Lineke, *Effekten van antisemitisme op de in Nederland levende Joden bekeken vanuit sociaal-psychologische theorie* (1988)

Michman, J., Beem, H. en Michman, D. (red.), *Pinkas: Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland* (1999)

Piersma, Hinke (red.), *Mensenheugenis* (2001)

Piersma, Hinke en Van den Bergh, Marleen, *Ontrechting en rechtsherstel Rotterdam* (2020)

Poorthuis, Marcel, en Salemink, Theo, *Een donkere spiegel. Nederlandse katholieken over joden. Tussen antisemitisme en erkenning, 1870-2005* (2006)

Roggeveen, Suzanne, *Jewish-Muslim Relations in Amsterdam: Cooperation and Tension in Times of Turmoil* (2020)

Schneiders, L., 'De schijf van vijf. Maatschappelijk werker als 'spin in het web' voor oorlogs- en geweldsgetroffenen', *Cogiscope* (2012:1)

Solinge, H. van en Vries, M. de (red.), *De Joden in Nederland anno 2000. Demografisch profiel en binding aan het jodendom* (Amsterdam 2001)

Solinge, H. van en Praag, C. van, 'Nieuw onderzoek onder Joden in Nederland. Continuïteit en verandering', *Demos* 26:7 (2010)

Tierolf, Bas, Drost, Lisanne en Van Kapel Maaïke, *Zevende rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2017* (2018), Verwey-Jonker Instituut en Anne Frank Stichting

Van Gool, Rosa en Van de Ven, Coen, 'Via sociale media: elke 83 seconden', *De Groene Amsterdammer*, 27 mei 2020

Van de Wijngaert, Lidwien, Maessen, Jan, Van de Reijden, Laura en Bloemen, Anneke, *Van bystander naar upstander. Rapportage vignettenstudie Online discriminatie (2020?)*, Radboud Universiteit, Ministerie van SZW

Wallet, Bart, *Christendom en antisemitisme: tweeduizend jaar confrontatie (2017)*

Wallet, Bart, Polak, Hans en Van Trigt, Paul, *Die ons heeft laten leven: de geschiedenis van de Joodse Gemeente Amsterdam (NIHS) van 1945 tot 2010 (2011)*

Wallet, Bart, *Nieuwe Nederlanders, de integratie van de joden in Nederland 1814-1851 (2007)*

Wallet, Bart en Bernfeld, Tirtsah Levie, *Canon van 700 jaar Joods Nederland (2015)*

Wallet, B., & Zwiép, I. (2017). Locals. In J. Karp & A. Sutcliffe (Eds.), *The Cambridge History of Judaism* (pp. 894-922) doi:10.1017/9781139017169.035

Van Solinge, Hanna, 'Antisemitisme in Europa', *Demos* (35:9) 2018

Van Wonderen, Ron en Wagenaar, Willem, *Antisemitisme onder jongeren in Nederland Oorzaken en triggerfactoren*, Verwey Jonker Instituut en Anne Frank Stichting (2015)

Verbeek, Joris, 'Verantwoording bij onderzoek het naar antisemitisme op Twitter', *De Groene Amsterdammer*, 27 mei 2020

Zwiép, Irene, 'Discursive reflections on Jewish identity and culture', in J. Leerssen (red.), *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe* (Vol. 2, pp. 1149-1150)

Zwiép, Irene, 'Goodbye to all that? Jewish Views of Europe after 1945', in Menno Spiering en Michael Wintle (red.) *European Identity and the Second World War* (2011)

Zwiép, Irene, 'Rede bij de opening van het academisch jaar', in *de Gids* (2016)